

PSYCHOLOGY

Діалог внутрішнього світу особистості

Я.Ф. Андрєєва, О.М. Поліщук

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна

Paper received 08.09.15; Accepted for publication 18.09.15.

Анотація: стаття присвячена теоретичному аналізу поглядів українських та зарубіжних науковців на діалогічну природу внутрішнього світу особистості. В публікації аналізується внутрішній діалог свідомості і самосвідомості як одна із провідних детермінант розвитку особистості.

Ключові слова: діалогічна методологія, діалог, діалогізм свідомості, внутрішній діалог самосвідомості

Постановка проблеми. У сучасному світі зростає роль діалогу як одного із найважливіших методологічних принципів гуманітарного пізнання. "Монологічне володіння істиною" стає все більше безпідставним в сучасній науці, культурі, політиці та інших сферах суспільного життя. Діалог як методологічний принцип гуманітарного пізнання вважається дослідниками єдиним правильним оптимальним методом, за допомогою якого стає можливо зрозуміти й об'єктивно оцінити сучасну культурну ситуацію, суттєвою проблемою якої стає буття людей у їх взаємовідносинах один з одним; застосування діалогізму як дослідницького принципу може відкрити нові можливості розуміння психології становлення особистості.

Починаючи з восьмидесятих років минулого століття спостерігається стійка зацікавленість як західних психологів, так і вітчизняних, ідеями М. Бахтіна, Л. Віготського, Дж.Г. Міда, "які ввели в психологію неklasичну ідею діалогу, як особливої смислороджувальної реальності, яка не зводиться до звичайного передавання інформації або інших односпрямованих процесів. Діалог в цьому підході не лише форма міжособистісної взаємодії, а й форма взаємодії із об'єктивним світом культури, а також форма взаємодії із самим собою. Діалогічність "я", внутрішнє багатоголосся є нормою... лідер напрямку Г. Херманс визначає багатоголосся із обов'язковим збереженням метапозиції, яка дозволяє побачити між всіма голосами визначені зв'язки, структурувати варіативність позицій всередині "я". При цьому ми утягуємось в діалог визначеними частинами нашого "я", інші частини "я" залишаються поза діалогом, але межі між тими і іншими є достатньо гнучкими" [11].

Аналіз останніх публікацій. Аналіз сучасних публікацій (Д.О. Леонт'єв, М.С. Гусельцова, В.О. Янчук, Г.О. Балл, Н.В. Чепелева та інші.) дозволяє нам говорити про активне становлення нової дослідницької методології – діалогічної методології сучасної психології, "яка рухається від інтроспективної (методології першої особи, що базується на самоаналізі) через екстраспективну (методологія третьої особи, що засновується на відстороненому, опосередкованому спостереженні) до діалогічної (методології другої особи)" [13].

Метою даної статті є аналіз і узагальнення наукових поглядів на природу діалогізму, діалогічність свідомості і самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. Якщо поставити за мету, занурюючись у глибину століть, знайти ім'я лю-

дини, яка вперше глибоко усвідомила цінність спілкування людей, яка перетворила бесіду на справжнє мистецтво, то з упевненістю можна назвати ім'я Сократа. У природу людського спілкування закладена таємниця перетворення бесіди на особливий спосіб створення мисленнєвого змісту. У цьому суть спілкування-діалогу, або сократівської бесіди. Одним із найважливіших обов'язкових атрибутів будь-якої форми діалогічного спілкування є запитання. Сократівській маевтиці належить одне з основних відкриттів – уміння ставити запитання, що вважалось важливішим і ціннішим, ніж уміння відповідати на них. М.М. Бахтін так пояснював суть сократівської бесіди: "Істина не народжується в голові окремої людини, вона народжується поміж людей, які спільно шукають її в процесі їх діалогічного спілкування. Сократ називав себе "звідником", він зводив людей, зіштовхував у дискусії, в результаті чого й народжувалась істина. Стосовно цієї народженої істини Сократ називав себе "повитухою", тому що допомагав її народженню" [5, 126].

Л.М. Баткін, звертаючись до епохи Відродження, приходять до висновку, що основою гуманістичного мислення того часу була не жорстка логіка, результат твердих висновків, а діалогічне світосприймання, джерелом якого є спільні пошуки істини в спілкуванні [3]. Таке розуміння суті людського спілкування береться за основу філософами Просвітництва. Вони розглядали спілкування як стосунки з подібними до себе, спілкування-діалог, у якому людина відчуває потребу. Голландський філософ XVIII ст. Ф. Гемстергейс поставив у центр своєї уваги не ставлення до природи, що було типовим для всіх попередніх дослідників, а ставлення до людини. Таким чином була виражена настійна потреба в аналізі людських стосунків, відношення "я" до іншого "я". Герменевтична концепція, яка належить Ф. Шлейєрмахеру, дає таке пояснення міжособистісним відносинам: "Самосвідомість особистості формується лише у співвіднесенні зі свідомістю іншого "я". Саме так Я і ТИ стають корелянтами у їх духовному бутті. Саме звідси виростає діалектика розуміння людини людиною як умова дійсно людських взаємовідносин" [10, 22].

Л. Фейєрбах вважав, що виявити людську сутність можливо лише у спілкуванні, у дійсно людському спілкуванні, яке спирається на реальність розрізнення Я і ТИ. Людина в спілкуванні з людиною, у єдності Я і ТИ є бог. Справжня діалектика – це діалог між Я і ТИ [17, 203]. Відповідаючи на запитання про сутність людсь-

кого існування, людського буття, М. Бубер говорить, що людське існування визначається відносинами, і людина не може прийти до людського існування іншим шляхом, крім діалогу; саме діалог є онтологічним центром життя. Філософ аналізує два типи стосунків людини, які він назвав "Я-Ти" і "Я-Воно". Таким чином, двоїсте також і "Я" людини, тому що Я основного слова "Я-Ти" відрізняється від Я основного слова "Я-Воно". А в розрізненні Ти і Воно виражена відмінність між відношенням людини як до суб'єкта і як до об'єкта... " [7, 16]. Відносини "Я-Воно" – це наміри, бажання, почуття, судження, рефлексія, самоусвідомлення, це світ речей серед інших речей, світ значень і цілей, світ смислів і наслідків, смисл інтеракцій із світом, в якому ми живемо. Проте можливим є також інший підхід, в якому поняття простору, причинності, часу стають повністю позбавленими смислу, саме такий підхід М. Бубером називає діалогічним. Підхід "Я – Ти", на думку філософа, створює істинно людське існування. "Світ "Воно" – в контексті простору, часу і причинності, світ "Ти" знаходиться поза контексту простору, часу і причинності" [7, 16]. Ми можемо звертатися до предметів, людей і Творця як до "Ти", при цьому "Я" і "Ти" вступають в онтологічний діалог. В міркування про міжособистісну комунікацію філософ вводить поняття "Інший". "Інший" – це те, що не є "Я", інший по відношенню до мене, і в той же час подібний до мене суб'єкт, який володіє властивостями особистості. "Інший", за М.Бубером, це не тільки люди, а й дерева, рослини, тварини, витвори мистецтва, наукові теорії, Бог. Найбільша помилка, на думку філософа, це розуміння того, що дух – всередині нас, він – між нами, між "Я" і "Ти". Принциповим для діалогічного підходу є те, що до цілісності людського існування не можна підійти через відносини до self, лише через взаємодію із іншим self. Такий різновид діалогу акцентує увагу скоріш на диференційованості, ніж на емпатії, у відносинах "Я" і "Ти" немає ніякого містичного злиття, кожен залишається самим собою. "Ти" існує для мене, але не стає мною, також і як "Я" існує для "Ти", але не стає ним. Зрозуміло, що людина не може весь час жити в "Я-Ти" відносинах. Це достатньо короткий момент зв'язаності, підтвердження існування. Стверджуючи, що єдиним справжнім способом буття людини може бути лише діалог, філософ так висловлює свої думки: "Життя в діалозі – це не ваше життя, де ви повинні мати справу з людьми, а ваше життя з людьми, з якими ви повинні мати справу" [7, 88].

Ідея діалогізму розвивалась в працях М. Бахтіна. Дослідник визнав діалог як один із найважливіших методологічних принципів гуманітарного пізнання. Він вважав, що діалог – це не лише універсальний метод дослідження людської особистості, а й універсальний метод дослідження всіх видів духовної культури людства. Побачити і зрозуміти автора твору, за Бахтіним, означає побачити і зрозуміти іншу, чужу свідомість та її світ, іншого суб'єкта. При розумінні беруть участь дві свідомості, два суб'єкти. Спілкування не може бути продуктивним без розуміння людьми один одного, без справжнього діалогу. У масштабі духовної культури людства, яка створена із духовної культури кожної особистості, розвиток і збагачення культур відбувається лише при їх спілкуванні, основою якого є розуміння

діалог. М.М. Бахтін вважає, що людська взаємодія двох рівноправних особистостей, взаємодія Я та ІНШОГО і є діалогом, і розглядає особистість лише у взаємодії. Розкрити й зрозуміти себе стає можливим лише у взаємозв'язках, у діалозі, коли інший дозволяє Я виміряти себе самого. Лише в діалозі інша людина існує для тебе, а ти для неї. "Ідея починати жити, формуватися, розвиватися, знаходити та оновлювати своє словесне вираження, породжувати нові ідеї, лише вступаючи в суттєві діалогічні стосунки з іншими, чужими ідеями" [4, 213].

Думка про внутрішній діалогізм людської свідомості та діалогічну природу людського мислення сприйнята багатьма психологами. Так, Л.С. Виготський вважав, що діалог виступає однією з провідних детермінант онтогенетичного розвитку. Саме він забезпечує функціонування механізму інтеріоризації соціальної міжсуб'єктної взаємодії в системі "дитина – дорослий". За допомогою функціонування цього механізму зовнішня взаємодія в системі "дитина – дорослий" трансформується в базові діалогічні структури свідомості. А це, в свою чергу, є базисом, основою для розвитку творчого мислення, самовизначеності у сфері спільної діяльності та міжособистісних стосунків. В.М. Мясіщев у концепції особистості зазначає, що за своєю первісною суттю особистість виступає як "діалогічне" утворення, продукт індивідуального досвіду спілкування і взаємовідносин з іншими людьми. Індивідуальний досвід зовні значущих для особистості стосунків із іншими людьми, який реалізується у процесі спілкування, однозначно детермінує індивідуально-вибірковий характер внутрішнього ставлення особистості до дійсності, формує її загальну соціальну спрямованість.

Проблема діалогічності свідомості, діалогічності інтелектуальної сфери і внутрішнього світу особистості знайшла втілення і в працях Б.Г. Ананьєва. Дослідник вважає, що існує присутність «іншого» у свідомості особистості; "взаєморозуміння формується на основі накопичення життєвого досвіду спілкування, це важливо не лише для розвитку мотивів і способів спілкування, а й для того, щоб пізнати себе самого. Постійний розвиток практичних знань людини є важливим джерелом для розвитку інших рис характеру, в тому числі ставлень до себе самого" [1]. Ананьєв вважає, що рефлексивні риси характеру розвиваються на основі комунікативних і виявляються у дитини дошкільного віку, саме так створюється "об'єктивна основа оцінного ставлення дитини до самої себе" [1].

Визнаючи діалогічну характеристику однією з найважливіших характеристик особистості, Г. Буш так висловлював свої погляди: "Діалог – це процес і продукт опосередкованої або безпосередньої діалогічної інтраперсональної взаємодії між різними ролями Я-суб'єкта з іншими суб'єктами, а також із квазісуб'єктами (персоніфікованими фрагментами об'єктивного світу і їх конструктами). За своєю суттю діалог є конкретною формою існування людини, її іманентною характеристикою" [8, 53].

Вважаємо дуже влучним і слушним вислів В.С. Біллера, який стверджує, що діалог виступає вищим рівнем організації спілкування і взаємовідносин між людьми, найбільш оптимальним із погляду психічного й особистісного розвитку, а також реалізацією їх потреб.

Діалог – один із механізмів будь-якого творчого процесу, а також найважливіша умова ефективності процесу навчання й виховання [6, 104].

Сфера самосвідомості стає в ряд з провідними галузями розуміння складних процесів становлення особистості, її стосунків з оточуючим світом і побудови внутрішнього, цілісного унікального власного світу. Засвоєння зовнішнього світу, як і власний розвиток, починається з пізнання самого себе, свого внутрішнього світу.

Серед західних дослідників проблематика самосвідомості, образу "Я", "Я-концепції", самості отримала концептуальну розробку в психоаналітичних підходах (З. Фройд, А. Адлер, К. Юнг, К. Хорні, Е. Еріксон), в гумінастичних концепціях (Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс), в теорії символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Келлі), а також в працях Г. Олпорта, Р. Кеттела, Р. Асаджолі, Р. Бернса, та інші.

Людина народжується, живе та розвивається, вступаючи з оточуючим світом у певні стосунки. По мірі становлення особистості розширюються та поглиблюються її зв'язки з оточуючим світом, з іншими людьми. І саме діалогічність взаємодії створює передумови для самостійної роботи людини над собою, для прояву різних форм її активності. Через виховання, навчання, ставлення людини до людини формується і ставлення до дійсності, до самої себе.

Серед радянських і українських вчених теоретично дана проблема досліджується в роботах К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферової, Б.Г. Ананьєва, О.Г. Асмолова, Л.І. Божович, М.Й. Боришевського, І.С. Кона, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, П.Р. Чамати.

Діалогічна активність особистості, її розвиток, що розуміється як саморух у системі стосунків з іншими, – необхідна умова існування самої особистості. Спілкування – одна з найбільш суттєвих спонукальних сил особистості, джерело її внутрішньої активності, що лежить в основі формування найбільш значущих особистісних структур індивіда. Зміна характеру активності, саморух суб'єкта закладаються вже в самому процесі відображення ним іншого суб'єкта, під час якого відбувається переживання суб'єктом власної динаміки, що характеризує, як не парадоксально, особистість іншої людини, проте ту частину її особистості, яка невіддільна від власної особистості всеприймаючої і виступає як фрагмент відображеної суб'єктності іншої [12]. В.О. Татенко зазначає, що "суб'єктивними механізмами психічної активності" виступають самозапитання, самопокладання, самопотенціювання, самовизначення, самоактуалізація, самооцінювання та самооперцепція [16].

Згідно Е.В. Ільєнкову, організацію структури особистості потрібно шукати у внутрішньому її просторі, "в тому самому просторі, в якому спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда, щоб потім – внаслідок взаємного характеру цього ставлення – перетворитись в те саме "ставлення до самого себе", опосередковане через ставлення "до іншого", яке і складає суть особистісної – специфічно людської – природи індивіда" [9]. Л.І. Анциферова пише, що особистість – це "людина, яка постійно розповідає сама собі про свої стосунки з цілим світом і у внутрішній полеміці з уявними співрозмовниками стверджує, захищає, засуджує, зраджує, удосконалює себе" [2]. Психодіагностика са-

мосвідомості традиційно спрямована на вияв продукту самосвідомості – уявлення про себе. При цьому припускається і доводиться, що образ "Я" не просто продукт самосвідомості, але й важлива детермінанта поведінки людини, таке внутрішньоособистісне утворення, яке позначається на спрямованості діяльності, поведінці в ситуації вибору, комунікації і діалогу.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній літературі висловлюється думка про діалогічну природу образу "Я", основною передумовою якого є спілкування як спосіб, за допомогою якого і відбувається формування даної психоструктури. Досвід особистісного спілкування закріплюється у сформованій структурі продукту самосвідомості – образі "Я" [15]. До образу "Я" через його оцінку входить образ "іншого", і набуває певної значущості, тому образ "Я" перебуває в постійному процесі становлення – діалозі з іншим "Я". Він завжди незавершений, відкритий і спрямований у потенційне майбутнє. Оскільки особистість дивиться на світ крізь призму своїх ціннісних уявлень, вироблених знань, смислових структур, стереотипів, то побудова образу "Я" передбачає самовизначення, перебудову всієї системи ціннісних орієнтацій особистості.

Показово, що уже в спонтанній зовнішній мовній активності особистості, націленій на реалізацію стосунків з самою собою, виявляються певні змісти, що стосуються як наявного стану "Я", так і спрямованого в майбутнє потребнісного стану, що визначає напрямок активності індивіда як особистості.

В.В. Столін виділяє в образі "Я" два аспекти: знання про себе і самоставлення. Протягом життя людина пізнає себе і накопичує знання про себе. Знання ці їй не байдужі, вони стають об'єктом емоцій, оцінок, предметом більш чи менш стійкого самоставлення [16]. Інтрапсихічно процес самосвідомості реалізується у вигляді внутрішнього діалогу, однією з форм якого є діалог між "Я" і "не-Я", який виконує функції стабілізації, узаконення самоставлення і самопізнання шляхом "вживання" в "не-Я" і відділення "Я" від "не-Я", захисту і підтримки самоставлення, подальшої переробки знань про себе і їх співвідношення з самоставленням. Таким чином внутрішній діалог є носієм і реалізатором смислових процесів самосвідомості особистості, а діалогічну аутокомунікацію самосвідомості можна назвати лише ту, в результаті якої відбувається утворення нового смислу [14].

Висновки. Отже, ми говоримо про внутрішній діалог самосвідомості як розвиток, який передбачає якісну зміну змісту. Інші ж види аутокомунікації можуть бути монологами в середині самосвідомості, не здійснюючи основної функції внутрішнього діалогу – формуванні розвинутої самосвідомості. Внутрішній діалог стає динамічною, процесуальною складовою самосвідомості, який забезпечує основні функції її формування. А через аналіз внутрішнього діалогу можна отримати доступ до механізмів роботи самосвідомості.

В ході дослідження виникла низка запитань, які можуть стати предметом подальших окремих досліджень. Перспективним, на наш погляд, є розвиток напряму нарративної психології, яка спрямована на розгляд особистості через діалогічну взаємодію людини як автора (оповідача) власної історії та психолога, що є не лише слухачем цієї історії, а її активним співавтором.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б.Г. – СПб, Москва, Харьков., Минск, Питер, 2001., 2002. – 174 с.
- [2] Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы / Анциферова Л.И. – Москва, 1981. – С. 3-19.
- [3] Баткин Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Баткин Л.М. – М.: Мысль, 2002. – 200 с.
- [4] Бахтин М.М. Литературно – критические статьи / Бахтин М.М., М.: Художественная литература, 1986. – 514 с.
- [5] Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин М.М. – К.: NEXT, 1994. – 317 с.
- [6] Библер В.С. От наукознания к логике культуры. Два философских введения в XXI век / Библер В.С. – М.: Полит.издат., 1990. – 413 с.
- [7] Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. – М., 1995 / URL: <http://www.philosophy.ru/library/bub/>
- [8] Буш Г.Я. Диалогика и творчество / Буш Г.Я. – Рига: Авотс, 1995. – 317 с.
- [9] Ильенков Э.В. Что же такое личность? / Ильенков Э.В. – Москва, 1982. – С. 11-19.
- [10] Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъективных отношений / Каган М.С. – М.: Политиздат, 1999. – 319 с.
- [11] Леонтьев Д.А. Неклассический вектор в современной психологии // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – С. 51-71 / <http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005>
- [12] Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / Петровский В.А. – Ростов на Дону, 1996. – 509 с.
- [13] Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Чепелевої Н.В. / – Кіровоград, 2013. – С. 276.
- [14] Солдатова К.И. Отличительные особенности развивающегося внутреннего диалога самосознания. Москва, 2010. – http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2010/n3/Soldatova.shtml
- [15] Столин В.В. Самосознание личности / Столин В.В. – Москва, 1983. – С.284.
- [16] Татенко В.А. Психология в субъектном измерении / Татенко В.А. – Киев, 1996. – С. 404.
- [17] Фейербах Л. Сочинения в 2 т. / Фейербах Л. – М.: Наука, – Т.1. 1998. – 502 с.

REFERENCES

- [1] Ananiev, B.G. Man as an object of knowledge / B.G. Ananiev – St. Petersburg, Moscow, Kharkov, Minsk, Peter, 2001, 2002. – 174 p.
- [2] Antsiferova, L.I. The psychology of the person as an evolving system / Antsiferova L. I. - Moscow, 1981. – p. 3-19.
- [3] Batkin, L.M. Italian humanists: lifestyle, way of thinking / L.M. Batkin – M.: Thought, 2002. – 200 p.
- [4] Bakhtin, M.M. Literary – critical articles / M.M. Bakhtin, M.: Literature, 1986. – 514c.
- [5] Bahtin, M.M. Problems of Dostoevsky's Poetics / M.M. Bakhtin – K.: NEXT, 1994. – 317 p.
- [6] Bibler, V.S. From science learning towards the logic of culture. Two philosophical introductions into twenty-first century / V.S. Bibler – M.: Polit.izdat, 1990. – 413 p.
- [7] Buber, M. I and Thou / M. Buber // Two ways of faith. – M., 1995 / URL: <http://www.philosophy.ru/library/bub/>
- [8] Bush, G.Y. Dialogic and creativity. / G.Y. Bush. – Riga: Avots, 1995. – 317 p.
- [9] Ilyenkov, E.V. What is personality? / E.V. Ilyenkov – Moscow, 1982. – P. 11-19.
- [10] Kagan, M.S. The world of communication: Problems of intersubjective relations / M.S. Kagan – M.: Politizdat, 1999. – 319 p.
- [11] Leontiev, D.A. Non-classical vector of modern psychology // Postnonclassical psychology. – 2005. – № 1. – P. 51-71 / URL: <http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005>
- [12] Petrovsky, V.A. Personality psychology: the paradigm of subjectivity / V.A. Petrovskiy. – Rostov on Don, 1996. – 509 p.
- [13] Understanding and interpretation of life-experience as an agent of personality development: monograph (Ed. N.V. Chepelyeva). Kirovograd, 2013. –P.276.
- [14] Soldatova, K.I. Features of self-consciousness/developing internal dialogue. Moscow, 2010. – http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2010/n3/Soldatova.shtml
- [15] Stolin, V.V. Person's self-consciousness / V.V. Stolin – Moscow, 1983. – p. 284.
- [16] Tatenko, V.A. Psychology in the subjective dimension / V.A. Tatenko – Kyiv, 1996. – P.404.
- [17] Feuerbach, L. Works in 2 volumes / Feuerbach L. – M.: Science – Vol.1. 1998. – 502 p.

Dialogue of personality's inner world**Y.F. Andreyeva, O.M. Polishchuk**

Abstract: The article is devoted to the theoretical analysis of views of Ukrainian and foreign scientists on the dialogue nature of the personality's inner world. The publication focuses on the inner dialogue of awareness and self-awareness as one of the leading determinants of the personality's general maturity.

Keywords: *dialogue, dialogue methodology, dialogism of awareness, inner dialogue of self-awareness*